

Gvozdeno doba 2

dr Mihailo Zotović

Hronološki period o kome je reč obuhvata uglavnom vreme između VIII i kraja VI veka pre n.e. i, kao što je već rečeno, obeležen je mirnijim tokovima daljeg razvoja etnički formiranom grupacijom Ilira na prostoru zapadnog Balkana i stvaranjem i jačanjem njihovih plemenitih organizacija. U to vreme područje jugozapadne Srbije imalo je značajnu ulogu kao deo jedinstvene glasinacke kulturne oblasti.

Polaznu osnovu u proučavanju gvozdene doba u jugozapadnoj Srbiji dugo vremena su predstavljali rezultati istraživanja na velikim nekropolama starijeg gvozdene doba u Krivoj Reci kod Čajetine 1952. godine i Ražani kod Kosjerića 1953. godine. U humkama različitih dimenzija, koje su obično bile zemljano-kamene konstrukcije, od kojih su bolje očuvane dostizale prečnik od 20 m, a visinu od 2 m, bila su zastupljena oba načina sahranjivanja: pokopavanje pokojnika ili njihovo prethodno spaljivanje, posle čega su kremirani ostaci, nedogorele kosti i pepeo pokojnika polagani u keramičke urne i zatim zakopavani. U izvesnom broju slučajeva ovi ostaci polagani su sa darovima, obično na grupu kamenja na otvorenom prostoru. U muškim, u većini slučajeva ratničkim grobovima, pronađen je veliki broj predmeta koji je pripadao opremi ratnika, dok su ženski grobovi bili sa raznim oblicima ženskog nakita od bronzine i čelika od koga su pravljene ženske orglice. U tipološkom smislu, ovaj materijal odgovara sličnom materijalu iz grobova nekropole Glasinca i zbog svojih karakterističnih formi i detalja osetljivih za datovanje ne predstavlja problem za tačniju hronološku determinaciju. Od oružja koje je rađeno isključivo od gvožđa, naročito se ističu duža ili kraća koplja, zatim, za ilirsko područje naročito karakteristični krivi noževi, gvozdena sekira iz centralnog ratničkog groba humke VI u Ražani i dosta loše očuvani mačevi. Ženski nakit zastupljen je sa nekoliko tipova fibula, počev od onih sa dve petlje sa konkavno zasečenom nogom ili dugom čiji se kraj završava jednim dugmastim ukrasom, zatim pločastim i naočarastim tipovima fibula. Od ostalih predmeta koji imaju funkciju nakita treba pomenuti krstasto oblikovane ili kalotne ažurirane kopče, praporaste priveske na salataleonskoj traci, grivne sa ukrašenim krajevima, torkvese zašiljenih krajeva i nekoliko valjkastih predmeta sa prstenastim ojačanjima, koje suprotno nekim mišljenjima o njihovom poreku i praktičnoj funkciji, nesumnjivo predstavljaju ukrasne glave drugih gvozdene doba igala, kakve poznajemo iz vremenski uglavnom odgovarajućih grobova iz Donje doline u Bosni. Najzad, treba pomenuti tzv. "astragaloidni" bronzani pojas iz Krive reke izveden od većeg broja posebnih članova.

Oblici keramičkih sudova, koji su imali funkciju priloga u grobovima ili su bili urne za polaganje kremiranih ostataka pokojnika, kreću se od manjih ili sudova srednje veličine, preko manjih pehara na stopi iz Ražane. Od urni se naročito ističe ona iz centralnog groba humke V u Ražani u vidu duboke zdele sa razgrnutim obodom i jednom manjom drškom i koničnom šupljom stopom, ukrašena snopovima kratkih ureznih linija na unutrašnjoj strani oboda i uglasto isprelamanih traka od ureznih linija na spoljnoj površini suda, kojoj do izvesne mere odgovaraju slični vremenski stariji oblici iz južne Italije i sa Sicilije. Za većinu urni iz Krive Reke već je rečeno da se uglavnom povezuju sa odgovarajućim oblicima bronzane doba panonskog područja, dok bi se, naročito ona iz humke I u Krivoj Reci sa širokim trbuhom, sa rebrastim ukrasima i uskim dnom, trakastim, pri obodu malo produženim drškama sa po jednim bradavičastim ukrasom, mogla direktnije dovesti u vezu sa vitinskom keramikom sa kraja bronzane doba.

Posuda
Ražana,
Posuda iz ranog gvozdenog doba.
(Narodni muzej – Užice)

Ražana
Manji pehar na stopi i fragmenti čupa - novo
gvozdeno doba.
(Narodni muzej - Užice)

Na osnovu analize pojedinih grobnih celina i autopsije celokupnog materijala, obe nekropole datuju se u Reinecke -ovu fazu C-D, odnosno u faze IV-b i IV-c hronološkog sistema Glasinca, što bi, izraženo apsolutnim vrednostima, odgovaralo vremenskom razdoblju od VII--VI veka pre n.e. S tim u vezi moraju se imati u vidu dve napomene: prva se odnosi na nekropolu u Krivoj Reci u vezi s ranije izrečenim mišljenjem da je ona zasnovana znatno ranije, kako izgleda još krajem bronzanog doba, s tim što su sahranjivanja na njoj nastavljena tokom VII i VI veka i nekropola proširena podizanjem novih humki. Druga napomena tiče se nekropole u Ražani i stoji u vezi sa skeletnim grobom 1 humke V, gde je pored dva gvozdena koplja nađen bronzani šlem sa zaštitnim delovima za obraze,tzv.”paragnatidama”. U pitanju je šlem ilirsko-grčkog tipa, koji je proizašao iz korinskog tipa šlema izrađivan u grčkim radionicama naoružavanja za lokalno, uglavnom ilirsko stanovništvo u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva. Uzimajući u obzir da se ovaj tip šlema počeo upotrebljavati počev od VI veka n.e., odgovarajuće nalaze sa Glasinca, kao relativno fiksirane datume početka grčkih kontakata i trgovine na liniji istočna jadranska obala - kontinentalna unutrašnjost, može se pretpostaviti da ovaj grob, koji je sekundarnog karaktera, jer kao naknadno ukopan leži iznad centralnog groba navedene humke, treba datovati u V vek pre n.e. Time bi bio određen terminus post ljuem non za sahranjivanja i upotrebu nekropole u Ražani.

Hronološki uglavnom paralelni sa Ražanom i Krivom Rekom bili bi slučajni nalazi ilirskog nakita koji se sastoji od 26 predmeta sa lokacije Trnjaci iz sela Vrane kod Arilja, iz oštećenih humki sa lokaliteta Zabran i Rogušica u Srednjoj Dobrinji kod Požege i inventar jednog muškog ratničkog groba iz Glumča nedaleko od Požege, koji se sastoji od dva gvozdena koplja, jednog manjeg pehara na niskoj stopi sa četiri simetrično raspoređena bradavičasta ukrasa na konusu i jednog suda tipa šolje. U fazu Halštat D srednjoevropske hronologije gvozdenog doba ili fazu IV-c glasinačke hronologije datovao bi se i veoma bogat nalaz iz Uzića koji nesumnjivo potiče iz više grobova jedne oštećene humke. Sastoji se od narukvica sa ukrašenim krajevima, lučnih fibula, praporastih privezaka, krstolikih ukrasa, sva od bronzne, zatim od gvozdenih kopalja, krivog noža, perforirane kopče muškog pojasa i oklopa za grudi od 50 pari kalotnih perforiranih bronzanih toka.

Sa fazom Halštat S bio bi paralelan i grob 5 ravne nekropole u Staparima sa jednom dvopetljastom fibulom tordirnog luka i trougaone stope, narukvicom prebačenih krajeva i jednim plitkim keramičkim sudom sa petljastom drškom koja je ravna sa obodom, zatim nalazi van grobova, od kojih naročito, kao osjetljive za hronološku determinaciju treba pomenuti fibulu istog tipa kao što je ona iz groba 5 i jednu kopču sa perforacijom i sitlizacijom latice cveta. Istom fazom datovali bi se i nalazi iz skeletnog centralnog groba humke iz dvorišta kuće Žike Davidovića iz Bajine Bašte kod koga su za datovanje odlučujuće bronzane grivne prebačenih krajeva i jedna fabula.

Šlem

Ražana,

Šlem ilirsko-grčkog tipa sa pravougaonim otvorom za lice i dugim paragnatidama koje su pri krajevima probušene. Sredinom kalote pružaju se dva rebra koja čine ležište za perjanicu. Pripada starijem gvozdenom dobu, a pronađen je u Ražani.

(Narodni muzej)

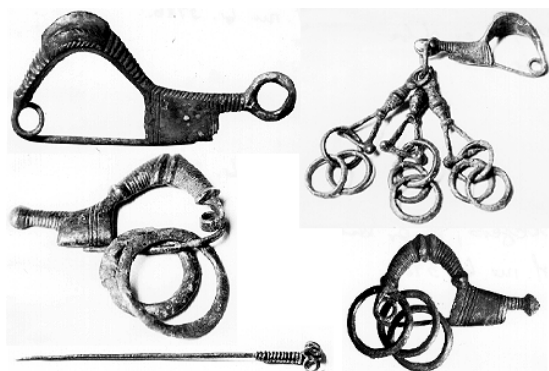
Treba najzad, pomenuti i bogati nalaz koji potiče iz jedne raskopane humke sa lokacije "Luka-Tuk" iz Godljeva kod Kosjerića. Nalaz od 33 predmeta potiče iz više, pretežno ženskih gobova, a uglavnom se sastoji od fibula sa lukom u vidu čuna ili punim rebrastim likovima romboidnog preseka i raskucanom trapezoidnom stopom, vretenastih bronzanih privezaka, narukvica od spiralno uvijene uske bronzane trake i narukvica od bronzanog lima koje se od jednog prema drugom kraju sve više šire stvarajući široko polje za ornamentalno ukrašavanje geometrijskim motivom uglavnom izlomljenih traka u tehnici punktiranja i iskucavanja. Narukvice od bronzanog lima sa analogijama u Donjoj dolini, Potpećinama i Ararevoj gromili sa Glasinca, uz sličnosti sa zlatnim pojasom ovakvog tipa iz Novog Pazara i srebrnim pojasom iz Mramorca, kao i sličnim pojasima iz italijanskih nalazišta Tarkvinije, Populonije i Falerija, nesumnjivo u celokupnoj grupi materijala predstavljaju nešto mlađe predmete od ostalih. Uzimajući u obzir i druge za datovanje karakteristične predmete, ovaj bi se nalaz u celini mogao datovati u vreme od druge polovine VI veka pre n.e. (narukvice od spiralno uvijene uske bronzane trake, čunaste fibule) pa do početka V veka pre n.e. (fibule sa širokom trapezoidnom stopom i rebrastim lukom, narukvice od bronzanog lima). To je period koji bi odgovarao kraju faza IV-c i V-a na Glasincu, odnosno Halštatu D za Srbiju i kraju starijeg i početku mlađeg gvozdenog doba na područjima Bosne i Hercegovine i jugozapadne Srbije.

Šolja
Vrane,

Keramička šolja crne boje, ornamentisana celom površinom -
starije gvozdeno doba.
(Narodni muzej - Užice)

da potvrde ili opovrgnu samo sistematska iskopavanja. U svakom slučaju, ovde se nesumnjivo radi o jednoj zanimljivoj arheološkoj celini na čiji značaj ukazuje i materijal iz navedenog centralnog groba. U pitanju je skeletni grob individue ženskog pola koja je na sebi, pored ostalog, imala dve saltaleonske ogrlice od vrlo uske spiralno uvijene bronzane trake na kojoj je raspoređeno osam bronzanih bikoničnih perli, dve narukvice od vrlo uske spiralno uvijene bronzane trake, sedam bronzanih fibula sa narebrenim lukom, od kojih je za datovanje naročito važna ona sa lukom u vidu čuna, ogrlicu od ćilibara, itd. Od priloga u grobu su nađena dva keramička suda u vidu kantarosa sa po dve visoke koso postavljene drške i ornamentom plitkih kanelovanih vertikalnih ili cik-cak linija na trбуhu suda. Ove posude izraženom formom i koncepcijom postavljanja visokih elegantinih drški, predstavljaju za sada jedna vrlo mali poznat i sasvim redak oblik. Jedini analogan primerak nađen je u humki B nekropole u Podilijaku na Glasincu, ali je njegova rekonstrukcija, usled fragmentarne očuvanosti, dosta slobodno izvedena. Na osnovu fakture koja potpuno odgovara glasinačkoj grobnoj keramici određenog vremena, datovan je IV-c fazom.

Fibule
Godljevo,

Nakit iz ženskih grobova - starije gvozdeno doba.
(Narodni muzej - Užice)

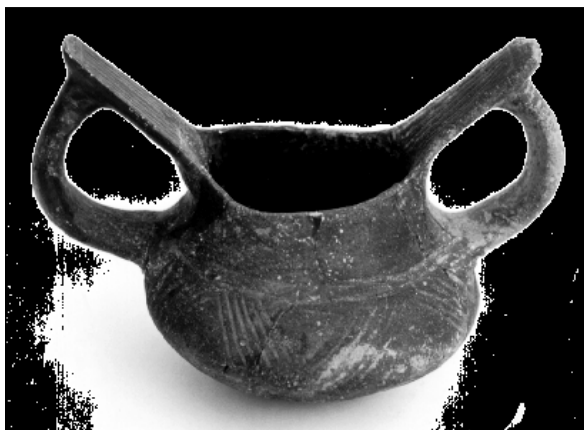
U fazi IV-c datuje se i centralni grob jedne oštećene humke sa lokaliteta "Crkvine" u selu Kremna, 22 km zapadno od Užica. Humka o kojoj je reč, prečnika 15 m a visine 2 m, jedna je od ukupno 13 humki sa potesa "Misailovića polje" koje čine jednu celinu. Druga grupa koja se sastoji od 5 humki prečnika 18-22 m visine 2 m odvojena je od prve državnim putem Tara-Kremna i nalazi se na potesu koji je poznat pod imenom "Milanovića stave". I pored relativno malog odstojanja koje deli jednu grupu od druge, na osnovu razlike u dimenzijama humki jedne i druge grupe i oblicima njihovih kalota, izgleda da se ovde radi o dve izdvojene nekropole, što bi, razume se, mogla

Po sveukupnom obimu istraživanja, po velikom fondu pokretnog arheološkog materijala, kao i po naučnom značaju visoke vrednosti, istraživanja praistorijske nekropole u Pilatovićima kod Požege predstavljaju najveći arheološki projekat koji je na teritoriji jugozaapadne Srbije realizovan posle obimnih istraživanja na nekropolama u Krivoj Reci i Ražani i kompleksnih iskopavanja u dolini Drine u selu Višesavi kod Bajine Bašte. Zbog

svoga ovoga, nekropola u Pilatovićima, pored Krive Reke i Ražane, ima širi značaj za poznavanje razvijene faze starijeg gvozdenog doba i otvara pitanja i probleme od značaja za bolje poznavanje etničkog, socijalnog i šireg društvenog karaktera ilirskih zajednica.

Nekropola je otkrivena u toku posleratnih rekognosciranja ovog terena, na ravničarskom prostoru koji se proteže desnom obalom reke Moravice, u ataru Pilatovića i Prilipca, pitomih i plodnih sela požeške kotline. Od ukupno 30 grobnih humki koje su postojale u vremenu između dva rata, do naših dana sačuvalo iz se 17 od kojih su neke u međuvremenu pretrpele izvesna oštećenja prilikom poljoprivrednih ili drugih radova. Istraživanja su izvršena u dva duža vremenska intervala i to u periodu između 1970. i 1973. godine, na jedinstvenoj grupi od osam relativno gusto koncentrisanih humki prosečnog prečnika 16 m, na lokaciji "Ravni lug" i 1977. i 1978. godine na usamljenom objektu ove vrste prečnika 40 m, a visine kalote od oko 2,5 m, a koja je od prethodno navedene grupe bila udaljena 500 m. U toku iskopavanja otkriveno je ukupno 80 grobnih celina i priloga, od kojih 70 istraženih skeletnih grobova pripada razvijenoj fazi starijeg gvozdenog doba. Pronađeni materijal koji se u ratničkim grobovima sastoji od gvozdenih kopalja, mačeva i noževa, a u ženskim od bronzanih fibula raznih tipova, privezaka, kopči, orglica od ćilibara, itd., uzimajući u obzir i priloge u keramičkom posuđu, pripada, uglavnom, manje ili više standardnim, boljim i finijim oblicima materijalne proizvodnje centralnog ilirskog područja VII i VI veka pre n.e. Međutim, dok materijalna proizvodnja ukazuje na uglavnom zajedničke standarde koji su bili svojstveni nešto širem ilirskom području, dotle nekropole u Pilatovićima, brojem i donekle konstrukcijama grobova, njihovim rasporedom u okviru humki pa i načinom njihove gradnje i elementima pogrebnog rituala, pokazuje neke značajne razlike u odnosu na druge ilirske nekropole, pre svega one u centralnoj i istočnoj Bosni i Jugozapadnoj Srbiji. Treba imati u vidu pre svega da se na osnovu rezultata istraživanja došlo do zaključka da je nekropola u Ravnom lugu koncipirana kao opšte narodno groblje gde su u okviru pojedinih humki, kao rodovskih grobnica, vršene i porodične sahrane, kako nam to pokazuju grobovi 3,4 i 11 humke III, ali u kojima određivanje hijerarhijskog mesta i položaja u okviru humke prema socijalnom i društvenom rangu pokojnika nije primenjivano. Na ovo nam očigledno ukazuju bogati ratnički grobovi 6 i 21 iz humke III i ženski skeletni grob 6 iz humke VII koji je, sudeći po izuzetno bogatom sadržaju, pripadao pokojnici višeg društvenog ranga, a zauzima periferni položaj.

Posuda
Kremna,
Sud od keramike nađen u Kremnima, lokalitet
Crkvine.
(Narodni muzej - Užice)

Usamljena i od prethodne nekropole prostorno distancirana je humka sa lokacije "Trnjaci" monumentalne arhitekture, u praistorijskom smislu te reči, građena je kao mauzolej za sahranu istaknute društvene, vojne i političke ličnosti, najverovatnije ilirskog kneza i njegove žene. Arhitektura grobnice i izuzetan religiozno-kultni obred koji je prilikom sahrana priređen, nesumnjivo ukazuje da su obe počasti bile rezervisane samo za vrh ilirske plemenske grupe koja je na ovom prostoru egzistirala.

Kneževska humka predstavlja jedinstven i izuzetan objekat ove vrste ne samo u zapadnoj Srbiji i Bosni već na

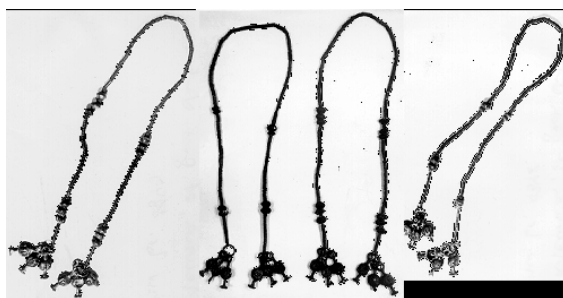

čitavom prostoru na kome je živelo domorodačko stanovništvo. Njena monumentalna arhitektura sastoji se od više elemenata. Najpre je, idući od periferije prema centru humke, u krajnjoj perifernoj zoni izgrađen kružni prsten od krupnijeg rečnog šljunka, zatim suhozid od dobor složenog lomljenog kamena visine 1-1,20 m, a u njegovoj gornjoj površini još jedan prstenasti venac od rečnog šljunka. Spoljni prsten koji je praktično obeležavao aktivnu unutrašnju zonu humke ka o sakralnog objekta, kao i vertikalno izgrađeni zid bili su dobro flankirani zaštitnim spoljnim bedemom. U samom centru humke izgrađena je od krupnijeg rečnog kamena kružna grobnica u koju su položeni ostaci spaljenog pokojnika sa jednim delom njegove na lomači izgorele i polomljene vojne opreme. U grobu je nađen i jedna skarabej od lapis lazulija, u egipatskoj religiji simbol prapočetka i večitog života, koji je sa svoje ravne strane imao ideogramsku predstavu. Nedaleko od kenževog groba, u višem nivou, otkriven je dobor građen grob od rečnog kamena u kome je sahranjena individua ženskog pola. Bogata lična oprema u kojoj se, pored ostalog, ističu zlatne ukrasne špulne za kosu i zlatni saltaleoni na ćilibarskoj ogrlici, narukvice od spiralno uvijene bronzane žice, bronzane fibule, astragaloidni pojas i bronzani sudovi, ukazuju nesumnjivo na visoki rang i društveni položaj pokojnice.

Na nekropoli u Pilatovićima u skoro apsolutnom broju slučajeva bila je kao način sahranjivanja zastupljena inhumacija, što podrazumeva polaganje pokojnika u prethodno pripremljenu grobnu jamu. Samo u jednom slučaju primenjena je kremacija i to kod kneževe sahrane, u velikoj kneževskoj grobnici, što do izvesne mere upućuje na zaključak da je i sama kremacija kod ove ilirske grupe bila privilegija rezervisana za najugledniju i najuticajniju ličnost grupe.

Svi grobovi nekropole bili su pažljivo građeni i solidno obezbeđeni rečnim kamenom i većim kamenim pločama, tako da ostavljaju utisak i estetski oblikovanih celina, za razliku od većine grobova starijeg gvozdenog doba na Glasinci, gde je u većini slučajeva karakteristično sahranjivanje bez posebnih ili dobro građenih grobnih konstrukcija.

Za razliku od broja izvršenih sahrana u većini glasinačkih ili zapadnosrpskih humki, u humkama nekropole u Pilatovićima obavljeno je skoro uvek sahranjivanje većeg broja pokojnika u jednoj humki, od čega je najveći broj od ukupno 24 sahrane zabeležen u humki III. U svim humkama pri tom se strogo vodilo računa o stvaranju kružnog poretka grobova a njihov broj, kao i veličina humke, najverovatnije je zavisio od broja članova koji su pripadali istom srodstvu.

Ogrlice
Kremna,
Ćilibarske ogrlice - starije gvozdeno doba.
(Narodni muzej - Užice)

Kao što je već rečeno, pojam centralnog groba ne postoji niti rezervisano hijerarhijsko mesto pri centralnom delu humke, sem u velikoj kneževskoj humki gde je izvršena i nešto kasnije sahrana, najverovatnije kneževe žene.

U tri humke u samom centru otkrivena su spališta koja su stajala u funkciji pogrebnog rituala. I najzad, treba pomenuti da su svi grobovi, osim retkih izuzetaka, imali kao priloge po jednu ili dve keramičke posude od kojih apsolutno

dominira tip šolje sa drškom koja relativno visoko prelazi obod suda, sa ravnim ili koso zasečenim obodom recipijenta i zaobljenim truhom koji je obično ornamentisan snopovima vertikalnih kanelovanih linija. Ovaj tip poznat glasinačkim i drugim nalazištima centralne

Bosne sreće se nešto ređe na drugim sličnim lokalitetima jugozapadne Srbije, a posebno je rasprostranjen u ilirskim grobovima i nekropolama Albanije.

Nekropola u Pilatovićima datuje se u mlađu fazu glasinačke kulture, u njenu IV-c fazu, mada se ne isključuje mogućnost nešto višeg datovanja za veće celine koje bi se mogle uklopiti u fazu IV-b. Prema tome, vremenska faza razvoja ove ilirske grupe obuhvatala bi vreme između druge polovine ili kraja VII i, kako izgleda, veći deo VI veka pre n.e. U kneževskoj grobnici, međutim, neki keramički oblici ukazuju na nešto starije tradicije, ali ta eventualna manja odstupanja uglavnom ne menjaju bitno osnovne okvire datovanja.

Veći sud
Pilatovići,
Keramički sud pronađen u Pilatovićima - starije
gvozdeno doba.
(Narodni muzej - Užice)